

BÀN VỀ TRUYỆN CỔ TÍCH CỦA NHÀ VĂN

VÕ QUANG TRỌNG *

Trong sáng tác văn học, một thể loại truyện cổ tích do các nhà văn sáng tác mà cội nguồn của nó gần gũi và gắn bó mật thiết với truyện kể dân gian, trong đó, trước nhất phải kể đến truyện cổ tích dân gian. Thể loại văn học này phản ánh rõ nhất mối quan hệ giữa văn học dân gian và văn học viết. Truyện cổ tích của nhà văn là một hiện tượng lớn, tồn tại trong lịch sử hình thành và phát triển của nhiều nền văn học trên thế giới. Có thể nói, đây là thể loại xuất hiện tương đối sớm trong nền văn học viết của mỗi dân tộc và không ngừng tồn tại, phát triển cho đến ngày nay mà cội nguồn, nền tảng của nó chính là kho tàng truyện kể dân gian. Truyện cổ tích, thần thoại, truyền thuyết, ngụ ngôn, truyện cười... đóng vai trò quan trọng trong việc hình thành thể loại này. Truyện cổ Andecxen ở Đan Mạch, truyện cổ tích của A.X. Puskin, M.E. Xantucôp – Sêdrin, L.N. Tônxtôi ở Nga... là những thí dụ sinh động về sự hiện diện của thể loại này trong nền văn học của các dân tộc đó. Ở Việt Nam, một số sáng tác của các nhà văn như Tô Hoài, Nguyễn Huy Tưởng, Vũ Tú Nam, Phạm Hồ... từ trước Cách mạng tháng Tám 1945 đến nay, cho chúng ta thấy có một thể loại văn học mang phong cách dân gian đã xuất hiện trong văn học nước ta. Đó là truyện cổ tích được sáng tác chủ yếu bởi các nhà văn.

1. Về khái niệm thể loại truyện cổ tích của nhà văn

Ở Nga, các nhà folklore đều thống nhất sử dụng thuật ngữ *truyện cổ tích văn học* (literaturnaja xkadka). Truyện cổ tích của L. Tônxtôi, truyện cổ tích của A. Puskin... thuộc loại này và để phân biệt với *truyện cổ tích dân gian* (narodnaja xkadka). Còn giới nghiên cứu ngữ văn và folklore học Việt Nam lại sử dụng

*PGS.TS. Bảo tàng Dân tộc học Việt Nam

nhiều thuật ngữ khác nhau để chỉ thể loại này. Trên tuần báo *Văn nghệ* số 21 năm 1984, khi đánh giá các tập *Chuyện hoa chuyện quả* của Phạm Hồ, tác giả Thu Thảo sử dụng thuật ngữ *cổ tích mới*: “Với thể loại *truyện cổ tích mới* này, Phạm Hồ đã đạt tới yêu cầu khắt khe của sáng tác cho thiếu nhi, đó là việc bồi bổ xúc cảm, sự phát triển của năng lực tưởng tượng, liên tưởng”.

Nhận xét về sáng tác của nhà văn Phạm Hồ, nhà nghiên cứu Vân Thanh cũng sử dụng khái niệm *truyện cổ tích mới*: “Với thơ, anh thường qua thiên nhiên, qua cuộc sống bình thường để làm nổi bật lên vẻ đẹp của con người và qua văn xuôi, anh lại đi sâu vào cổ tích, truyền thuyết cho các em biết được vẻ đẹp của người Việt Nam, ca ngợi những đức tính Việt Nam. Trước hết về cổ tích, Phạm Hồ đã mạnh dạn sáng tác *truyện cổ tích mới* cho các em.”¹

Còn nhà nghiên cứu Chu Xuân Diên thì gọi đây là *truyện cổ tích của văn học thành văn*. Ông còn giải thích rõ thêm: *tức là sáng tạo của cá nhân nhà văn và được cố định hóa bằng ngôn ngữ viết*².

Tùy từng nhà nghiên cứu mà thuật ngữ được sử dụng khác nhau: *truyện cổ tích mới*, *truyện cổ tích văn học*, *truyện cổ tích thành văn*, *truyện cổ tích của nhà văn*... Rõ ràng là vấn đề xác định thể loại này cho đến nay trong giới nghiên cứu vẫn chưa có được một khái niệm thống nhất.

Trong khi chờ đợi các nhà khoa học đưa ra được một thuật ngữ chính xác hơn, gọi đúng và lột tả được bản chất của thể loại này, chúng tôi sử dụng thuật ngữ *truyện cổ tích của nhà văn*, với quan niệm đây là một thể loại thuộc sáng tác văn học viết và phân biệt với *truyện cổ tích dân gian* ở đặc trưng thi pháp của nó.

2. Đặc trưng thể loại truyện cổ tích của nhà văn

Chúng tôi quan niệm rằng, *truyện cổ tích dân gian* và *truyện cổ tích* được sáng tạo bởi các nhà văn là những thể loại với đầy đủ các đặc trưng của nó. Chúng ta nhận thức rõ rằng, *truyện cổ tích dân gian* là một trong những thể loại văn xuôi thể hiện quan niệm của con người về thiên nhiên, về thế giới xung quanh mình, nhưng lại không phải biểu hiện nhận thức và sự sáng tạo nghệ thuật một cách có ý thức, không có phạm trù thế giới quan, mà chỉ có phạm trù thẩm mĩ. Thế giới trong *truyện cổ tích dân gian* đó là thế giới của những con người bình thường, thể hiện mình thông qua những hành động phi thường, diễn ra trong những hoàn cảnh đặc biệt. Ở đó, loài vật mang phẩm chất của con người, nhân vật là những sinh vật thần kì, những đồ vật có phép nhiệm màu hoạt động. Hư cấu là một trong những đặc trưng cơ bản của *truyện cổ tích dân gian*.

Trong *truyện cổ tích dân gian*, việc mô tả nhân vật thường theo khuynh hướng nội dung có sẵn, không qua cá tính hóa mà theo con đường trừu tượng hóa, khái quát hóa. Nhân vật trong *truyện cổ tích dân gian* mang đặc điểm tâm lí và khắc họa chân dung ngắn gọn, được xây dựng chủ yếu qua con đường đối

thoại và hành động. Do vậy, hành động là quy luật xây dựng cốt truyện của truyện cổ tích dân gian. Việc đặt nhân vật vào hoàn cảnh có tính chất hoang đường để nhân vật thực hiện mục đích bằng hành động của mình đóng vai trò quan trọng trong truyện cổ tích dân gian. Trong bất kì truyện cổ tích dân gian nào, những bước ngoặt bất ngờ của cốt truyện bao giờ cũng có ý nghĩa đặc biệt cho sự phát triển hành động của cốt truyện.

Truyện cổ tích dân gian là những tác phẩm thường bằng văn xuôi truyền miệng, hư cấu với hình ảnh kì vĩ, có cấu trúc kết cấu truyện ổn định và hướng đến người nghe bằng hình thức kể chuyện.

Vậy truyện cổ tích của nhà văn khác truyện cổ tích dân gian như thế nào?

Truyện cổ tích dân gian vốn lưu truyền bằng hình thức truyền miệng và về sau được ghi chép lại. Việc truyện cổ tích dân gian được kể lại, thuật lại và ghi chép lại là kết quả của sự xâm nhập của văn học viết, của sáng tạo cá nhân vào lĩnh vực nghệ thuật mang tính tập thể. Trong quá trình ghi chép này làm xuất hiện một số khuynh hướng. Thứ nhất, một số tác giả trong khi thuật lại, kể lại đã nhấn mạnh đến ý nghĩa tư tưởng của truyện cổ tích, một số khác quan tâm đến phong cách dân gian hóa qua sự biểu hiện của tục ngữ, thành ngữ hoặc đưa vào truyện cổ tích những yếu tố, thành phần không mang tính đặc trưng thi pháp dân gian như thay đổi vị trí, sử dụng vốn từ sách vở, từ địa phương... Sự chế tác văn học khác với việc kể lại, thuật lại ở mức độ thâm nhập của cá nhân vào trong truyện cổ tích dân gian. Trong văn bản chế tác văn học có thể thấy được một số yếu tố thuộc phong cách viết nổi trội hơn phong cách kể chuyện dân gian. Phong cách viết làm cho tính toàn vẹn của hệ thống nghệ thuật của truyện cổ tích dân gian bị phá vỡ, nhưng về cơ bản những đặc trưng được quy định của một tác phẩm cụ thể được bảo lưu. Tác phẩm chế tác văn học thể hiện một chất lượng khác hơn so với việc thuật lại, chép lại, kể lại ở chỗ vai trò ban đầu của tác giả thể hiện trước hết là ở hình thức kể chuyện, thuật chuyện. Ở đây, phong cách thi pháp dân gian được thay thế bởi phong cách kể chuyện sách vở. Vào thời kì đầu, những thay đổi của tác giả hầu như không đụng chạm đến cái cốt lõi của cốt truyện cổ tích dân gian. N.V. Nôvicôp cho rằng, “thường những thay đổi chỉ rơi vào ngôn ngữ và phong cách của truyện cổ tích rất hiếm thấy ở các trường hợp thuộc hình ảnh và cốt truyện”³.

Quá trình thay đổi của cả hệ thống nghệ thuật truyện cổ tích dân gian chủ yếu chỉ thể hiện ở hình thức kể chuyện. Thường các tác giả lưu giữ cốt truyện và các thành tố quan trọng thuộc cấu trúc kết cấu cốt truyện. Do vậy, tác phẩm sáng tạo trong trường hợp này không khác nhiều lắm so với truyện cổ tích “nguyên bản”.

Sự chế tác phát triển đến một mức độ nào đó trở thành đặc điểm nổi trội làm xuất hiện sự biến đổi theo phong cách sách vở và truyện cổ tích mang phong cách văn học viết ra đời.

Như vậy, tùy theo mức độ chất lượng chế tác, các tác giả đã làm cho truyện cổ tích dân gian xích gần với các tác phẩm mang tính chất văn học. Thực tế công việc chế tác truyện cổ tích dân gian sẽ tiếp tục khi mà sự tồn tại của truyện cổ tích mang phong cách viết đã trở nên hiện thực. Kết quả của mối quan hệ giữa văn học dân gian và văn học viết đã hình thành nên một thể loại tổng hợp trong đó không còn tính nguyên vẹn của truyện cổ tích dân gian.

Truyện cổ tích dân gian là cơ sở, nền tảng để nhà văn phát huy năng lực ngòi bút của mình trong việc sáng tạo ra thể loại văn học mới này. Ở đây có một phạm vi rộng rãi cho nhà văn sáng tạo. Có hai khuynh hướng, thứ nhất, một số nhà văn cố gắng giữ nguyên tính bất biến về nội dung cốt truyện của truyện cổ tích dân gian, tạo dựng được không khí của truyện cổ tích và tôn trọng chủ đề, cốt truyện cũng như hành động của nhân vật. Việc kể chuyện không đơn thuần là kể chuyện nữa mà đã có sự gia công nhiều hơn. Khuynh hướng thứ hai, nhà văn không bằng lòng với nội dung cốt truyện như nó đã lưu truyền trong dân gian mà muốn nội dung ấy phải được gia công mở rộng và phát triển thêm. Ngoài đặc điểm khái quát hóa, các nhà văn muốn nhân vật của mình có cả cá tính hóa nữa. Vẫn là truyện cổ tích dân gian, nhưng qua sự sáng tạo của nhà văn, thể loại này đã có bước phát triển mới. Chế tác là quá trình sáng tạo của nhà văn trên cơ sở cái cũ hay phong cách cũ, hơn nữa còn tác động vào cái cũ để đạt được kết quả mới. Ở đây cần phải phân biệt sự chép lại, kể lại và việc chế tác văn học ở chỗ căn cứ vào sự thâm nhập của cá nhân tác giả vào thế giới truyện cổ tích dân gian. Sự kể lại thường tôn trọng cốt truyện, các hình ảnh, mô típ và phong cách dân gian. Nói cách khác, ở đây không diễn ra sự thay đổi nội dung cốt truyện mà chỉ thay đổi về chi tiết. Còn trong văn bản chế tác văn học thường ít nhiều có sự thay đổi, thậm chí có khi chỉ tuân thủ một vài yếu tố thuộc phong cách dân gian và được thể hiện rõ nhất ở đặc trưng phương pháp nghệ thuật của nhà văn để tạo ra tác phẩm mới. Trong việc chế tác, phong cách dân gian thay đổi nhường chỗ cho phong cách viết. Ở đây, truyện cổ tích đã được cải biến trở thành hiện tượng mới của nghệ thuật và giống truyện cổ tích dân gian ở những nét cơ bản. Như vậy, truyện cổ tích dân gian được chế tác lại là kết quả độc đáo của phong cách văn học viết vào lĩnh vực mang tính tập thể. Việc chế tác văn học ít nhiều làm phá vỡ tính nguyên vẹn của hệ thống nghệ thuật truyện cổ tích dân gian, nhưng về cơ bản vẫn bảo lưu được tính chất toàn vẹn nhất định nào đó của tác phẩm. Theo V.P. Anhikin thì “có hai loại truyện cổ tích đi vào văn học, truyện cổ tích dân gian được chế tác bởi các nhà văn và truyện cổ tích thuần túy văn học được xây dựng theo các mô típ văn học dân gian.”⁴

Có hai xu hướng trong chế tác văn học, một loại tôn trọng tính bất biến, tức giữ nguyên cốt truyện, hình ảnh và phong cách truyện cổ tích dân gian, và loại khác, sáng tác theo phong cách dân gian, mô phỏng phong cách dân gian mà hoàn toàn không dựa vào một cốt truyện dân gian cụ thể nào. Như vậy, một

mặt nhà văn giữ lấy cốt truyện, chuyển nó từ văn học dân gian thành tác phẩm của mình, mặt khác, nhà văn chỉ dựa vào nguyên tắc và phương pháp sáng tác truyện cổ tích dân gian để tạo ra tác phẩm mới. Nói cách khác, phương thức sáng tác thứ nhất là tuân thủ nội dung cốt truyện và thi pháp truyện cổ tích dân gian; phương thức sáng tác thứ hai là dựa vào phong cách dân gian để xây dựng nên một tác phẩm hoàn toàn mới. Hai phương thức sáng tác này khiến cho tác phẩm văn học viết liên hệ với sáng tác dân gian theo hai phương diện: một là quan hệ cội nguồn, hai là quan hệ loại hình. Chính vì vậy có thể nói rằng, thuộc tính truyện cổ tích của nhà văn do đó là mức độ khác nhau giữa nó và truyện cổ tích dân gian.

Mặc dù truyện cổ tích dân gian và truyện cổ tích của nhà văn có nhiều đặc điểm chung giống nhau, nhưng truyện cổ tích của nhà văn cũng có những nét riêng của một thể loại văn học viết. Truyện cổ tích của nhà văn là thể loại thuộc sáng tác cá nhân, không phải là sáng tác tập thể, mặc dù nó tiếp thu và vận dụng kinh nghiệm thẩm mỹ dân gian. Đây là thể loại được lưu truyền bằng văn bản. Tác phẩm có tác giả rõ ràng, văn bản là cố định và không có dị bản. Đặc điểm này để phân biệt với truyện cổ tích dân gian là sản phẩm chung của nhiều thế hệ dân chúng, tồn tại chủ yếu bằng hình thức truyền miệng. Như vậy, truyện cổ tích của nhà văn đã chuyển từ hình thức truyền miệng dân gian sang hình thức văn học viết, từ khuyết danh đến có tác giả cụ thể. Nếu ở truyện cổ tích dân gian có nhiều dị bản khác nhau và hàng loạt mô típ nghệ thuật có sẵn được lặp đi lặp lại nhiều lần thì truyện cổ tích của nhà văn là sáng tác phẩm duy nhất và không lặp lại, được thể hiện thông qua cá tính sáng tạo của nhà văn và phát triển theo quy luật sáng tạo văn học. Để phù hợp với hình thức lưu truyền bằng miệng, cốt truyện của truyện cổ tích dân gian thường ngắn gọn đơn giản, còn ở truyện cổ tích của nhà văn không chỉ dùng để kể mà chủ yếu là để đọc, nên bên cạnh những cốt truyện đơn giản còn có nhiều cốt truyện phức tạp, có trường hợp có tới hai, ba cốt truyện cổ tích dân gian khác nhau được tác giả ghép nối vào nhau. Nếu như truyện cổ tích dân gian nặng về khái quát hóa, nhân vật mang đặc điểm loại tính nhiều hơn, thì ở truyện cổ tích của nhà văn vừa có tính khái quát vừa có tính cá thể. Có thể nói rằng với truyện cổ tích của nhà văn, việc đi vào miêu tả tâm lí nhân vật bước đầu được chú ý hơn. Hơn nữa, trong truyện cổ tích dân gian không có bình luận, có chăng chỉ là những lời giải thích sự việc xuất hiện ở phần kết thúc câu chuyện. Còn trong truyện cổ tích của nhà văn, lời bình luận, triết lí của tác giả không chỉ xuất hiện ở phần kết thúc mà nhiều khi được xen lẫn vào từng phần của câu chuyện. Nhiều khái niệm mới, hiện đại của đời sống cũng được các nhà văn sử dụng trong tác phẩm của mình. Như vậy có thể nói, truyện cổ tích của nhà văn là tác phẩm tự sự, với hình thức sử thi nhỏ, cốt truyện tưởng tượng, hệ thống hình ảnh ước lệ thần kì và khác với truyện cổ tích dân gian ở quan niệm của tác giả về thế giới

quan, nhiệm vụ tư tưởng thẩm mỹ của thời đại và mối quan hệ với phương pháp nghệ thuật của nhà văn.

Ở đây, chúng ta có thể nêu ra một vài đặc điểm cơ bản nhất để xác định nội dung khái niệm, tính chất văn học dân gian về thể loại truyện cổ tích của nhà văn. *Thứ nhất*, đó là đặc điểm hư cấu, được thừa nhận bởi tác giả và người nghe hoặc độc giả. *Thứ hai*, hình thức truyện là tự sự. Có thể nói, những đặc điểm này là chung đối với truyện cổ tích của nhà văn.

Chúng tôi đã cố gắng chỉ ra một số đặc điểm truyện cổ tích của nhà văn trong quan hệ đối sánh với truyện cổ tích dân gian. Những sáng tác của các nhà văn Việt Nam mà tiêu biểu là các tập *Chuyện hoa chuyện quả* của Phạm Hồ là biểu hiện cụ thể của thể loại này trong nền văn học viết ở Việt Nam. Trong tương lai, việc đi sâu phân tích tác phẩm văn học để chỉ ra một cách sinh động về những đặc trưng thể loại, ngõ hầu sẽ giúp chúng ta hiểu hơn về một thể loại văn học mới rất đáng được quan tâm nghiên cứu.

Tài liệu tham khảo

1. Vân Thanh (1989), *Phạm Hồ với tuổi thơ*, Tạp chí *Văn học*, Hà Nội, tr.35.
2. Chu Xuân Diên (1989), *Truyện cổ tích dưới mắt các nhà khoa học*, Trường Đại học Tổng hợp Thành phố Hồ Chí Minh xuất bản, tr.25.
3. N.V.Nôvicôp (1971), *Truyện cổ tích văn học trong các ghi chép và xuất bản thời kì đầu*, Leningrat, tr.50.
4. V.P. Anhikin (1969), *Truyện cổ tích Nga trong sự chế tác của các nhà văn*, Nxb. Văn học nghệ thuật, Mátxcova, tr.4.